
HELLIKON

IRODALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

Rendszerezvű irodalomtudomány

1995

4

ITAMAR EVEN-ZOHAR

Az „irodalmi rendszer”

1. AZ „IRODALMI RENDSZER” TERJEDELME

Tudjuk, hogy a „rendszer” ravasz terminus, mert oly sokféleképp használjuk. Amikor „az irodalom rendszeréről” (vagy az „irodalmi rendszerről”) beszélünk, könnyen félrevezethet bennünket a „rendszer” szó olyan köznyelvi használata, mint amilyen a „politikai rendszer” kifejezésben fordul elő, amely nagyjából „a politikai tevékenységek feltételezett komplexumát” jelöli. A terminus használata az effajta közkeletű kifejezésekben nyilvánvalóan nem elméleti jellegű: ennek révén a „rendszer” kutatásának semmiféle elméleti megközelítése mellett nem kötelezi el magát a kifejezés használója. A többrendszer-elméletben azonban már a szó is elkötelezettséget jelent a (dinamikus) funkcionalizmus fogalma mellett, azaz *viszonyok olyan hálózata mellett, amely feltételezett megfigyelhetők* („megjelenések”/„jelenségek”) *egy bizonyos halmazával kapcsolatban hipotézisként megfogalmazható*. Ez azt jelenti, hogy „a feltételezett megfigyelhetők” nem független „valóságbeli entitások”, hanem azoktól a „viszonyoktól” függenek, amelyek megállapítására fel vagyunk készülve. A függőségeknek ebből a nézőpontjából válik lehetővé, hogy az elmélet teret engedjen a „rendszer” szó lazább használatának is, mint *rövidített kifejezésnek*, amelyet úgy kell értenünk, hogy az a hosszabb kifejezés *helyett áll*. Az explicit kifejezés helyett: [A]: „a megfigyelhetők feltételezett halmaza, amelyről feltételezzük, hogy viszonyok hálózata irányítja (tudniillik az, amellyel kapcsolatban rendszerszerű viszonyok hipotézisként megfogalmazhatóak), és amely kapcsán javasoljuk, hogy e viszonyok hipotetizált természete miatt nevezzük 'irodalminak'” — e kifejezés helyett tehát megengedjük magunknak, hogy a következő rövidített kifejezést használjuk [B]: „az irodalmi rendszer”.

Ennélfogva ennek a kifejezésnek „rendszerszerű” használata egyértelműen elutasítja azon „komplexumnak” az *a priori* eltárgyasítását, amelyre utal.¹ Röviden: a többrendszer-elmélet számára az „irodalmi rendszer” a következőképpen fogalmazható meg:

¹ Ebben az értelemben a „rendszer” elméleti használata — szemben a szó köznyelvi használatával — csak különös esete annak a különbségnek, amely a modern tudományban szereplő bármelyik elméleti fogalom és közkeletű alkalmazása között áll fenn. Bármely irodalomelmélet, amely magáévá teszi a vezető tudományokban uralkodó mai felfogást, ezért *a priori* elkötelezi magát a „valósággal” kapcsolatos hipotézisalkotás nem-eltárgyasító gyakorlata mellett.

Viszonyok hálózata, amelyről hipotézisként feltételezzük, hogy számos, „irodalminak” nevezett tevékenység között áll fönn, s ebből következően ezek a tevékenységek maguk is ezen hálózaton keresztül figyelhetők meg.

Vagy:

Azon tevékenységeknek komplexuma vagy e komplexum bármely szelete, amelyről hipotézisként megfogalmazható, hogy rendszerszerű viszonyok támogatják annak lehetőségét, hogy e tevékenységeket „irodalminak” tekintsük.

A következő kérdés, amely felvetődik, nem az, hogy „akkor hát mi az irodalmi rendszer?”, hanem az, hogy „miféle tevékenységekről lehetséges hipotézisként megfogalmazni, hogy ezeket irodalmi rendszerviszonyok irányítják?” A többrendszer-elmélet nézőpontjából „AZ” irodalmi rendszer nem „létezik” azokon a viszonyokon kívül, amelyekről azt állítjuk, hogy benne/érte működnék. Így akár a „rendszer” konzervatív fogalmát fogadjuk el, akár magunkévá tesszük dinamikus fogalmát (a többrendszer), nincs a „megfigyelhetőnek” olyan *a priori* halmaza, amely szükségképpen része „kell, hogy legyen” ennek a „rendszernek”. Amikor valaki amellett kardoskodik, hogy bizonyos megjelenéseket bele kellene foglalni a „rendszerbe”, másokat meg ki kellene rekeszteni onnan, ez nem az irodalom rendszerszerű leírásának kérdése, hanem azon kisebb vagy nagyobb „sikeré”, amelyet az elméleti adekvátság szemszögéből egyik eljárással — egy másikkal szemben — el lehet érni. Az „elméleti adekvátságot” természetesen minden egyes meghatározott esetben meg kell védeni, s éppen ez az, amiért nem lehet *a priori* egyetértés azon tevékenységekre vonatkozóan, amelyeket „az irodalom részének” kell (vagy épp nem kell) tekinteni. „Az a választás, hogy egy változót exogénnek tekintünk vagy endogénnek tesszük, amely változót a funkciók rendszere határoz meg, relevancia és kényelem dolga” (MACHLUP, 1981. 4.).

Hová vezet bennünket ez az érv? Nyilvánvalóan oda, hogy el kell fogadnunk: az olyan elméleti fogalmak megértése felőli megegyezés, mint a „rendszer” vagy „többrendszer”, nem vezet szükségképpen oda, hogy megegyezés jöjjön létre azon jelenségek sora felől, amelyekről úgy hisszük, hogy „a rendszer” általuk „üzemel”. Az e jelenségsorra vonatkozó nézetek voltaképpen párhuzamosan alakultak a (több)rendszer-elmélet különféle változásaival, de nem váltak ez utóbbiak integráns részévé. A többrendszer-elmélet kezdetben képes volt kifejteni nézeteit az irodalmi folyamatokról még úgy is, hogy a tényezők sora, amelyekről feltételezte, hogy részt vesznek ebben a „többrendszerben”, csak a szövegszerű jegyekre korlátozódott, míg az összes többi tényezőt „korlátozásnak”, s nem a többrendszer „tényezőinek” tekintették. Csakhogy mivel éppen a többrendszer-elmélet leglényegéhez tartozik az az elgondolás, hogy a halmazokról elszigetelten nem lehet gyümölcsöző módon számot adni, a többrendszer-elmélet fokozatosan afelé tolódott, hogy a „rendszerhez tartozónak” elismert tényezők körét bővítse ki.

Tinyanov számára — őt teljes joggal tekinthetjük a rendszerszerű megközelítés igazi atyjának —, azt hiszem, a megfigyelhetőnek azon sora, amelyre az „irodalmi rendszer” érvényes kategória volt, többé-kevésbé szorosan kötődött a „szövegek” ka-

regóriájához. A „rendszerrel” kapcsolatos tanulmányaiban csak implicit módon bukkan fel az előszövegek vagyis „modellek” fogalma. Az olyan „távolabbi” megjelenések tehát, mint azon tevékenységek halmaza, amelyek a szöveglétrehozás különféle tényezőivel állnak kapcsolatban, csak implicit módon kapcsolódnak a rendszerszerűség gondolatához (jóllehet ezeket bőségesen tárgyalja tanulmányaiban). Csak akkor volna helyes azt állítani, hogy Tinyanov olyan „rendszerként” „fogja fel az irodalmat”, amely az irodalmi termelés és fogyasztás totalitásához tartozik (bármilyen legyen is ezek természete), ha ezt munkássága *kiterjesztett értelmezésének* tekintjük (és, úgy vélem, adekvátnak), nem pedig afféle közvetlen idézetnek. Elegendő elolvasni az orosz formalizmusról szóló legtöbb közkezen forgó leírást ahhoz, hogy lássuk: tényleg mennyire implicitek voltak Tinyanov elgondolásai. Ha sokkal explicitebbek lettek volna, nem lett volna szükség arra, hogy mindenféle félreolvasásokkal szemben vegyük őket újra meg újra elő.

Sokkal világosabb álláspontot foglal el — bár semmi esetre sem teljesen explicit az sem — Tinyanov legközelebbi munkatársa, a formalista csoport legmódszeresebb és legelméletibb tagja, Borisz Eichenbaum. Műveiben az „irodalmat” egyértelműen funkcionalista módon fogja fel, az irodalom immár nem „szövegek”, ahogyan a formalisták legkorábbi éveiben volt, sem pedig „olyan szövegek, amelyeknek létrehozását az uralkodó irodalmi tevékenységet irányító normák korlátozzák”, hanem ezen tevékenységek totalitása vagy inkább hálózata. Az irodalom maradi megközelítései számára ezek a nézetek (amelyek a húszas évek közepére kristályosodtak ki) „a formalizmus igazi szellemének” „elárulását” jelentették, mert ezek szerint arra a „végső” (s ennél fogva mintegy a legfontosabb) termékre kellett volna összpontosítani, amit csak „az irodalom” nyújtani tud: „a műre magára”. Eichenbaum munkásságának ezt a közkezen forgó leírások úgy tolmácsolják, hogy mindez a formalizmus akkori ellenségeinek — főként a „vulgármarxistáknak” — a nyomásból eredeztethető. Eichenbaum mára klasszikussá vált írását, *Az irodalmi közeget* (1929.) ezért úgy értelmezik, hogy abban látszólagos és felszínes tiszteletadás van ellenségeinek (mintha arra tenne kísérletet, hogy túlélje a dolgot és a későbbi formalizmus legértékesebb vállalkozását, a leningrádi Irodalomtudományi Intézetet megmenthesse).

Semmi nem lehetne távolabb az igazságtól. Eichenbaum nem tett engedményt semmiféle politikai ellenségeinek: egyszerűen fokozatosan eljutott azon következtetések levonásához, amelyekhez az ő és Tinyanov kiindulópontja vezettek. Legelső funkcionalista „manifesztumától” kezdve (tanítványai munkáinak maga és Tinyanov által szerkesztett gyűjteménye [EICHENBAUM és TINYANOV, 1926.]), az út egyenesen vezet azokhoz a későbbi munkákhoz, ahol az irodalmi „terméket” azon bonyolult viszonyhálózat szemszögéből tárgyalja, elemzi és írja le, amely ezt a terméket kondicionálja.²

² Eichenbaum teljesen tisztában volt ezekkel a változásokkal, s ezért élesen elutasította az előre látható ortodox kritikákat monumentális művének, a *Lev Tolsztojn*nak bevezetőjében:

Előre tudom, hogy milyen ellenvetéseket fognak majd tenni könyvemmel kapcsolatban. [...] Sokan sajnálják, hogy „eltértem a formalista módszertől”, s éppen azok fogják ezt mondani, akik annak idején sajnálkoztak afelett, hogy elsőként „csatlakoztam” a formalistákhoz. Minderre nem kívánok vá-

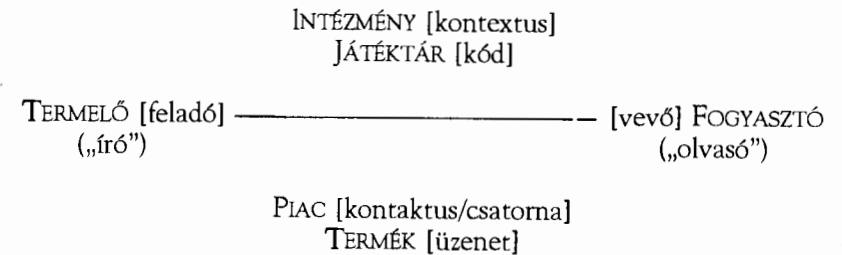
Ez a változás nem volt véletlen: Eichenbaum nyilvánvalóan elégedetlen volt azokkal az eléggé megfoghatatlan megoldásokkal, amelyek az „irodalom” és a kultúra más rendszerei közötti viszonyok magyarázatát szolgálták. Noha Tinyanov világossá tette, hogy az „irodalom” egyszerre autonóm és heteronóm, azaz, hogy egyszerre önszabályozó és más rendszerek is kondicionálják, nem fordított elegendő figyelmet a heteronómia megformulálására. Eichenbaum számára éppen ez a pont az, amely fényt vethet az irodalom szabályszerűségeire. Ezért azután számára az volt a legfontosabb, hogy feltárja azokat a viszonyokat, amelyek az irodalmi szövegek termelését irányító törvények, és az ezen törvényeket létrehozó, támogató vagy eltüntető erők között állnak fenn (aholis a törvények ezekből a szövegekből párolhatók le). Ily módon bukkant föl az „irodalmi élet” (*byt*) fogalma, nem „környezeti” tényezőként a „háttérként” (a fent említett írás angol fordításának címéből ugyanis tévesen erre a következtetésre lehet jutni), hanem mint *integráns része* azoknak a bonyolult viszonyoknak, amelyek az „irodalmat” kitevő tevékenységeknek az összességét irányítják. Valójában Eichenbaum úgy látta, hogy az „irodalmi rendszer” eképpen megjelenések/tényezők sokkal szélesebb körét fogja át, mint amekkorát a szokványos irodalomtudomány el szokott fogadni. Szerinte nincs értelme a híres „külső” és „belső” aspektusok olyan primitív megkülönböztetésének, ahogyan azt Wellek proponálta (aki sajnos soha nem fordított gondot arra, hogy az orosz formalizmust tanulmányozza). Ebben az értelemben mondtam azt a *Colloque International Eichenbaum-on*³, hogy Eichenbaum voltaképpen a Bourdieu *champs littéraires*-éhez nagyon közel állt, azaz az irodalmat mint tevékenységek összességét tekintette, amely mint rendszerű viszony egészként viselkedik, holott minden egyes elkülönült tevékenység ezen belül (vagy bármely részén belül) ugyanakkor része lehet valamely más egésznek is, és mégis ott más szabályok irányítják majd és más tényezőkkel van korrelációban. A meghatározott „rendszer” (azon tevékenységek összessége, amelyekre vonatkozóan a rendszerszerűség hipotézisét megfogalmazhatjuk) törvényei azok, amelyek természetét és viselkedését magyarázhatják. Ennél fogva a „szöveglétrehozás” nem egyszerűen egyenlő a „bármely más termelésével”, s ugyanez vonatkozik a résztvevő tényezők mindegyikére is. Az írók, irodalmi lapok, irodalomkritika (a szó szoros értelmében) – ezek mind irodalmi tényezők. Márpedig arra nincs mód, hogy bármely adott korszakra nézve előre eldöntsük, hogy ezek között mely tevékenységek számítanak „a” *par excellence* irodalmiak.

laszolni, mivel már jókora erőfeszítést szenteltem annak, hogy elmagyarázzam: miben is áll a „formalista módszer”. Csak meglepődni tudok ezeknek a kritikusoknak a naivitása miatt, akik így elcsodálkoznak az irodalomtudomány fejlődésén. Mások, akik rosszindulatúbbak és szemrehányóbbak, azt fogják mondani, hogy elhagytam egy régi álláspontot anélkül, hogy újhoz érkeztem volna el, s így aztán megragadtam a félúton. Haszontalan is volna ezeknek az embereknek megmutatni, hogy a tudomány nem afféle utazás, ahol az ember jó előre jegyet vált egy meghatározott állomásra; ők azt hiszik, hogy a tudomány csak azt világítja meg, ami már annakelőtte is világos volt. (EICHENBAUM, 1968. 6–7.)

³ „Le rôle de 'la vie littéraire' dans le système littéraire selon Eichenbaum.” A *Colloque International Eichenbaum-on* elhangzott előadás, Institut National d'Études Slaves (Paris, 1983. dec. 9–11.).

2. AZ IRODALMI RENDSZER MODELLJE

Szeretném kölcsönvenni Jakobson híres kommunikációs és nyelvmodelljét (JAKOBSON, 1980. [1956.]; JAKOBSON, 1960. különösen 353–356.), és alkalmazom az irodalomra. Ekkor a következő ábra jön ki, amelyben helyet kapnak az irodalmi (több)rendszerben résztvevő tényezők (Jakobson saját terminusait zárójelbe teszem):

Természetesen nincsen egy az egyhez megfelelés Jakobson kategóriái és az általam javasolt „helyettesítések” között, mert Jakobson kiindulópontja az *egyedi* megnyilatkozás, amelyet korlátozásai felől nézünk. Modelljével Jakobson „bármely beszédesemény, a nyelvi kommunikáció bármely aktusa összetevő elemeinek „tömör áttekintésére” törekszik (JAKOBSON, 1960. 353.). A legnagyobb különbség ezért talán abban van, hogy én az „intézményt” vezetem be ott, ahol Jakobson a „kontextust” használja, amin ő azt a KONTEXTUST érti, „amire [az üzenet] utal, ami a címzett által megragadható és ami vagy verbális, vagy verbalizálható” (uo.). Jakobson nézőpontjából az a tény, hogy a feladónak és a vevőnek is „teljesen vagy legalábbis részben közös KÓD” áll a rendelkezésére (uo.), elegendő annak a megértéséhez, hogyan kommunikálhatnak, míg ezen „kód” természetének a társadalmi-kulturális intézmények általi korlátozásai marginálisnak tekinthetők, vagy azt lehet mondani róluk, hogy implicit módon beleépülnek magának a „kódnak” a fogalmába. Valamiféle megegyezés kell ahhoz, hogy valamilyen közös kód hipotézisét állíthassuk fel, és semmilyen megegyezés nem jöhet létre kizárólagosan egyéni alapon, azaz valamely társadalmi-kulturális intézmény beavatkozása nélkül. Az általam javasolt modell tehát – bár az egyéni irodalmi közlekedéssel is tud foglalkozni – főleg arra szolgál, hogy azokat a *makrotényezőket* ábrázolja, amelyek az irodalmi rendszer működtetésében vesznek részt.

Mégis, azt hiszem, hogy e modell átvételének kényelmessége mellett Jakobson *gondolkodásának kerete* az, ami a legáltalánosabb értelemben hozzátartozik az én javaslatomhoz – annak ellenére, hogy a részletekben van néhány különbség. Itt mindenekelőtt Jakobson általános megközelítése az, ami számításba jön: Jakobsonnak az az élethossziglan tartó meggyőződése, hogy „a nyelvet funkcióinak sokféleségében kell tanulmányoznunk” (uo.). Ez a látszólag triviális megállapítás egyértelműen megkülönbözteti Jakobson nyelvészeti, irodalmi és szemiotikai vállalkozását napjaink egy sor más irányzatától. Előfeltevései elutasítják azokat a redukált modelleket

(amelyek már jó ideje örökérvényűnek látszanak), ahol a jelrendszer tiszta struktúra (vagy legalábbis ekként tanulmányozható vagy tanulmányozandó). Minden lehetséges korlátozás, amely ezt irányíthatja, „külső tényező”, „háttér” vagy „környezet”. Ezekben a modellekben végül is elérkezünk egy olyan ponthoz, ahol *fel vagyunk készülve* arra, hogy túlhaladjuk a tiszta szerkezet határait, például felkészülünk arra, hogy figyelembe vegyünk a megnyilatkozás létrehozójának és fogyasztójának kapcsolatát, de ezt csak oly módon lehet megtenni, hogy *hozzáadunk* még egy ágat a „volta-képpeni nyelvészethez”. Ebben az esetben — a „pragmatikát” (a „szociolingvisztika” vagy a „pszicholingvisztika” is hasonló példák volnának). Jakobson számára azonban, éppen ellenkezőleg, a „nyelv” tanulmányozása már maga is magában foglalja mindezen tényezők figyelembevételét és megfontolását, úgy, hogy ezeket kölcsönviszonyaikban vizsgáljuk, nem pedig diszkrét előfordulásaikban.

[...]

Az „irodalmi rendszer” ebben a megközelítésben — „belsőként”, nem pedig „külsőként” — átfogja mindazon tényezőket, amelyek részt vesznek azoknak a tevékenységeknek a halmazában, amelyekre az „irodalmi” címke sokkalta kényelmesebben alkalmazható, mint bármi másra. A „szöveg” immár nem az egyetlen, és nem szükségképpen minden eshetőségre a legfontosabb célja vagy akár terméke ennek a rendszernek. Mi több, ez a keret nem is igényel semmiféle *a priori* fontossági hierarchiát a vélelmezett tényezők között. Elegendő felismerni azt, hogy *kölcsönös függőség* áll fenn ezen tényezők között, ami lehetővé teszi számukra, hogy az első helyen funkcionáljanak. Így a FOGYASZTÓ „fogyaszthatja” a TERMELO által termelt TERMÉKET, de ahhoz, hogy a „termék” (mint amilyen a „szöveg”) létrejöhesse, közös JÁTÉKTÁRnak (*repertoire*) kell léteznie, amelynek használhatóságát valamely INTÉZMÉNY határozza meg. PIACnak léteznie kell, ahol az effajta termék forgalmazható. Egyik felsorolt tényező sem írható le úgy, mintha elszigetelten funkcionálna, és a kitapintható viszonyfajta a modell minden lehetséges tengelyén megjelennek.

2.1. Termelő és termelők

A „termelő” szót szívesebben használom itt, mint az „író”, mert maga az „író” szó nagyon meghatározott képzeteket ébreszt, amelyek esetleg egyáltalán nem megfelelőek (ld. VIALA, 1985.).

A *termelés* végpontja felől közelítő irodalomelméletek nagyon hiányoznak. Sajnos, amikor kihalt az a kulturális hagyomány, amely az írókat emelte az irodalom középpontjába (ld. még BJÖRK, 1978.), és a „szövegközpontú” modell kezdett uralomra jutni, a régi exegetikus modellek beburakodtak a kialakulóban lévő új „értelmező” módszerekbe, hogy „a szöveg megértésére” összpontosítsanak. Ez a fajta „megértés” természetesen adottnak tekintette, hogy a szöveg valami olyan módon *létezik*, amelyre nem is kell rákérdezni, különösen nem kell vizsgálni — „ott” van, s ami marad (ránk, halandókra), az pusztán annyi, hogy titkait megfejtsük. Még a legkifinomultabb kísérletek is, amelyek arra irányultak, hogy leírják, „hogyan érti meg

a megértő” a szöveget, vagy teljesen figyelmen kívül hagyták, vagy teljes közönnyel kezelték, vagy pedig aktívan szembehelyezkedtek a fogyasztás és a termelő közötti lehetséges korrelációkkal. Az „aktív szembehelyezkedés” abban nyilvánult meg, hogy elvetették az író jogait, s a termelő meglehetősen csökkentett szerepén alapultak, voltaképpen úgy fogták fel a termelőt, mint a megértés tükörképét. Ennyi képesség birtokában a termelő szerepe csak arra korlátozódott, hogy termékről mondani tudott valamit, amit azután mint megbízhatatlant ismét csak elvetettek.

Természetesen érthető, hogy miért vált olyannyira visszatartóvá az irodalomtudósok új nemzedékei számára a szöveg géniuszáról vagy a termelő „szándékáról” szóló triviális „magyarázatok” sora a történeti-életrajzi hagyománnyal egyetemben. A misztikus „ihletet” egyfelől, s a nagyképű és leegyszerűsítő pszichologizálást másfelől már nem lehetett „biztonságos” eljárásnak tekinteni. Ezzel szemben az, hogy a szövegek megértését a szövegek „objektív” jegyeivel hozzuk összefüggésbe, sokkal könnyebben védhetőnek tetszett. Csakhogy, amint újra felvetődnek a szövegen túli rend kérdései, a termelés paraméterei visszatértek az irodalomtudomány napirendjére. Az „irodalmi rendszerről” szóló új történeti elméleteknek explicit módon be kell vonniuk a termelőt, s immár meggyőzőbb magyarázatokkal kellett előállniuk. A többrendszer-elmélet „atyái” (különösen Borisz Eichenbaum) sikerrel kapcsolták össze a termelőt — mind kondicionál, mind pedig kondicionált erőként — a rendszerben működő más tényezőkkel, s ez tette lehetővé azt, hogy kísérletet lehessen tenni a megértőre alapozott és az alkotóra alapozott irodalomelméletek összekapcsolására.

Csakhogy, míg a mi jelenkori kultúránkban világosnak látszik, hogy *mi* az, amit a „termelő” termel, ez egyáltalán nem így fest a mi elméletünk szemszögéből nézve. Az hasznos lehet, ha azt gondoljuk, hogy a „szövegek” az irodalmi termelő végtermékei, de másfelől a szövegcsinálás szerepe az ösztermelés egészében eléggé csekély lehet, például olyan kultúrákban és korszakokban, ahol az irodalmi termelő legfőbb feladata már megszilárdult szövegek előadása vagy „megkeverése” volt, vagy amikor a legfőbb „kereskedelem” voltaképpen csak nyíltan és hivatalosan „a szöveggel” történik, de az igazi valami tökéletesen más társadalmi-kulturális vagy lélektani szférában folyik: képek, hangulatok és cselekvéslehetőségek személyközi vagy politikai termelése megy végbe. Sőt, ezekben a korszakokban az irodalmi termelő nem valami rosszul fizetett mutatóanyag, akit többé-kevésbé kényszerítenek arra, hogy a királyi palotában hangoskodó duhajokat szórakoztassa, hanem olyasvalaki, akinek igénye a hatalomra nem kevesebb, mint bármelyik másik központi politikai szereplőnek. Ez a termelő így részt vesz abban a hatalmi diskurzusban, amely bizonyos elfogadható, legitimizált játéktár modelljét követi. Ennélfogva nincs okunk arra, hogy ezt olyan élesen elszigeteljük az ugyanebben a közösségben mellette szereplő termelők diskurzus-típusaitól, amelyek ezzel együtt vannak jelen. Sőt, az effajta megkülönböztetés nem csak tarthatatlanul anakronisztikus képet alkot a múlttól, de saját korunkra nézve sem lenne adekvát. Természetesen, aligha találhatunk olyan esetet, ahol a termelő szövegek termelése nélkül juthatott volna biztos pozícióba, de

a szövegek száma és forgalmazásuk másodlagossá vált a rendszert irányító más paraméterekhez képest.

Nyilvánvaló, hogy ezek a termelők nem egyetlen szerepet kell, hogy játsszanak az irodalmi hálózatban, hanem részt vehetnek — és rá is szorítják őket, hogy részt vegyenek — egy egész sor más tevékenységben is, amelyek bizonyos aspektusokból részben vagy teljesen összeegyeztethetetlenek egymással. Nem pusztán a „termelő” az, akivel találkozunk, nem is csak egyéni „termelők” egy halmaza, hanem a termelésben résztvevő emberek csoportjai vagy társadalmi közössége, s ezek nem kevésbé kapcsolódnak egymáshoz, mint potenciális fogyasztóikhoz. Mint ilyenek, ezek már az irodalmi intézmény és az irodalmi piac részét alkotják.

A termelők csoportszerű tevékenysége — szemben a kiemelkedő egyéniséggel, biztosan a nyílt, de a finomabb változatokkal is — semmi esetre sem maradhat ki a különféle irodalmi megjelenések egyetlen magyarázatából sem, semmilyen szinten, ideértve az egyedi szövegalkotás legbensőségesebb szintjét is — ez is a normaadásnak és a játékrár állapotának a függvénye. Jóllehet számos irodalomtudós különösebb ellenállás nélkül elfogadhatja ezt a nézetet, a gyakorlatban azt tapasztaljuk, hogy az efféle megközelítés implikációival nem szívesen foglalkoznak az elemzés más szintjein. Az irodalmi termelők világának feltételeit és korlátozásait a rendszerhez képest „külsődlegesnek” tekintik, efemer jelenségeknek, a szerveződés másodlagos módjainak, s ezért vagy makacsul figyelmen kívül hagyják ezeket, vagy átutalják a „szociológusokhoz”, még azok is, akik számára az egyéni alkotó elkerülhetetlen, noha nem épp kívánatos.

2.2. Fogyasztó és fogyasztók

Az irodalomelméletek hipotézisként azt teszik fel, hogy az „olvasó” az az entitás, amelynek számára az irodalom készül. Csakhogy nagyon is inadekvát volna, ha azokról a módokról, ahogyan az irodalom működik a felhasználók — azaz „fogyasztók” — oldaláról nézve, úgy gondolkodnánk, hogy az „olvasást” vennénk csak számításba. Nem csak arról van szó, hogy a szövegek közvetlen fogyasztása a történelem során nagyrészt hallás útján történt, de arról is, hogy a „fogyasztás”, csakúgy, mint a termelés, nem szükségképpen korlátozódik vagy akár csak nem is kapcsolódik akár a „szövegek” „olvasásához”, akár „hallgatásukhoz”. A „fogyasztó” éppúgy, mint a „termelő”, számos szinten mozoghat az irodalmi tevékenységek résztvevőjeként.

Kezdjük azzal, hogy a teljes szövegek közvetlen fogyasztása mindig is periférikus volt és marad az „irodalom” „közvetlen” — s különösen a „közvetett” — fogyasztóinak legnagyobb köre számára. Minden közösség minden tagja legalábbis „közvetett” fogyasztója irodalmi szövegeknek. Ez a képességünk abban áll, hogy mint tagok, egyszerűen elfogyasztunk bizonyos mennyiségű irodalmi töredéket, amelyeket a kultúra különféle cselekvői megcsócsáltak és átadtak, és a mindennapi diskurzus integráns részévé tették. Régi elbeszélések töredékei, idiómák és allúziók, példázatok és szó-

lásmondások, s annyi más alkotja azt az élő játéktárat, amely kultúránk raktárában foglal helyet.

Ami a „közvetlen” fogyasztókat illeti, azaz azokat az embereket, akik szántszándékkal és akarattal érdeklődnek az irodalmi tevékenységek iránt, egyáltalán nem világos, hogy az ebben a (meglehetősen kisebbségi) csoportban résztvevő emberek zöme vajon az olvasás aktusával foglalkozik-e, vagy valamely más módon vesz részt az irodalmi rendszerben. Vajon azok közül, akik szívesen találkoznak az ünnepezt íróval, hányan olvasták a műveit? S tették-e ezt úgy, hogy akár valamilyen fokú félprofesszionális diskurzus kialakulhatna ebből? Az irodalom „fogyasztói” (mint a zene, színház, balett és megannyi intézményesült társadalmi-kulturális tevékenység fogyasztói) gyakorta a szóbanforgó tevékenységben szereplő cselekvések társadalmi-kulturális funkcióját fogyasztják (ami olykor nyíltan a „happening” formáját ölti), semmint azt, amit „terméken” értenénk. Ez a fajta fogyasztás akkor is folyik, amikor nyilvánvalóan a „szöveget” fogyasztják, de itt az a lényeg, hogy ilyen fogyasztás akkor is történhet, ha egyáltalán nincs szó szövegfogyasztásról.

Azt hiszem, ezt nem kell hosszabban kifejteni — e tárgyról számos szociológus és kultúrakutató írt már. (Ld. főleg BOURDIEU, 1971., VIALA, 1985., LAFARGE, 1983.)

[...]

Éppen úgy, mint a „termelők” esetében — de itt sokkal elfogadottabb módon, legalábbis a kulturális hagyományok szempontjából tekintve — nem csak egyedi fogyasztók vannak az irodalmi rendszerben, hanem fogyasztó-csoportok is, amelyre kulturális hagyományunk a közönség szót használja. Ezért azután kevesebb győzködésre van szükség ahhoz, hogy „a közönség” szerepét a rendszerben elismertessük. Persze kevesebb a megegyezés annak kapcsán, hogy milyen korrelációk vannak „a közönség” és a rendszer más tényezői között, azaz felől, hogy milyen mértékben határozza meg (vagy nem) létét és viselkedés-alakzatait más tényezők viselkedése (és természete).

2.3. Intézmény

Az „intézmény” olyan tényezők összességéből tevődik össze, amelyek az irodalomnak mint társadalmi-kulturális tevékenységnek a fenntartásában vesznek részt. Az intézmény az, ami az e tevékenységben uralkodó normákat irányítja, egyeseket szentesít, másokat meg elvet. Minthogy az intézményt más uralkodó társadalmi intézmények hatalommal ruházzák fel, s minthogy maga is része ezeknek, a termelőket és a cselekvőket számításba veszi és figyelmen kívül hagyja. Mint a hivatalos kultúra része, azt is megszabja, hogy ki és mely termékek maradnak meg a közösség emlékezetében hosszabb időn át.

Közelebbről nézve: az intézmény magában foglalja legalábbis részét a következőknek: termelők, „kritikusok” (bármilyenek), kiadók, folyóiratok, klubok, írócsoportok, kormányzati testületek (mint minisztériumi hivatalok és akadémiák), oktatási intézmények (bármely szintű iskolák, ideértve az egyetemeket is), a tömegtájékoztató-

tás valamennyi arculata és még mások is. Természetesen, ez a rengeteg változat nem alkot olyan homogén testületet, amely mintegy képes volna arra, hogy összhangban dolgozzék és szükségképpen eredményesen vigye keresztül preferenciáit. Az intézményen belül harc folyik az uralomért, egyik vagy másik csoportnak egyszer-másszor sikerül az intézmény középpontját elfoglalnia, s így establishmentté válnia. De az irodalmi rendszer változatosságát figyelembe véve látható, hogy a különféle intézmények ugyanabban az időben a rendszer más és más szeletei érdekében működnek. Akkor például, amikor újítkók egy csoportja már elfoglalhatta az irodalmi intézmény középpontját, iskolák, egyházak és más szervezett társadalmi-kulturális tevékenységek és testületek még mindig olyan normáknak vethetik alá magukat, amelyeket e csoport már nem fogad el.

Így az irodalmi intézmény nem egységes. És az is biztos, hogy nem egy bizonyos épület egy bizonyos utcában, bár cselekvőit fellelhetjük épületekben, utcákon és kávéházakban (ld. pl. HAMON és ROTMAN, 1981., a kellő fenntartásokkal; valamint LOTMAN, 1981.). De bármilyen döntést hozzon is bármilyen szinten a rendszer bármelyik cselekvője, az azoktól a legitimitástól és korlátozásoktól függ majd, amelyeket az intézmény bizonyos szeletei alakítanak ki. A termelésnek csakúgy, mint a fogyasztásnak a természetét az intézmény irányítja; természetesen annyiban, amennyiben vállalkozását siker koronázza, a rendszerben működő összes más tényezővel való kapcsolatától függően. Bourdieu megfogalmazása ismét lényegre tapintó:

Ce qui „fait les réputations”, ce n'est pas, comme le croient naïvement les Rastignacs de province, telle ou telle personne „influente”, telle ou telle institution, revue, hebdomadaire, académie, cénacle, marchand, éditeur, ce n'est même pas l'ensemble de ce qu'on appelle parfois „les personnalités du monde des arts et des lettres”, c'est le champ de production comme système de relation objectives entre ces agents ou ces institutions et lieu des luttes pour le monopole du pouvoir de consécration où s'engendrent continûment la valeur des oeuvres et la croyance dans cette valeur. (BOURDIEU, 1977. 7.)

2.4. Piac

A „piac” az irodalmi termékek eladásában és vételében valamint a fogyasztás típusainak támogatásában szerepet játszó tényezők összessége. Ide nemcsak a nyílt kereskedelmi- és csereintézmények tartoznak, mint a könyvesboltok, könyvklubok, könyvtárak, hanem minden olyan tényező is, amely a szemiotikai („szimbolikus”) csereben részt vesz – ezekben is, más, ezekhez kapcsolódó tevékenységekben is. Míg az irodalmi „intézmény” a fogyasztás típusait irányíthatja és diktálhatja, annak meghatározása, hogy a termelés különféle tételeinek mi az ára (értéke), hogy mi határozza meg sikerüket vagy kudarcukat, ez nem afféle interakció, amelyet az intézmény a piaccal együtt volna képes kialakítani. A társadalmi-kulturális valóságban az irodalmi intézmény és az irodalmi piac tényezői természetesen metszhetik

egymást ugyanabban a térben; az irodalmi „szalonok” például egyszerre intézmények és piacok. De azok a meghatározott cselekvők, akik vagy az intézmény vagy pedig a piac szerepét játsszák (tehát eladók vagy vevők), esetleg egyáltalában nem fedik egymást. Felteszem, a szabályszerű iskola az „intézmény” része abban a tekintetben, hogy olyasfajta tulajdonok eladását teszi lehetővé, amelyeket az uralkodó establishment (jelesül az irodalmi intézmény központi része) a diákoknak el akar adni. A tanárok voltaképpen a piac cselekvőiként funkcionálnak, mint eladók. A vevők, akik akarva-akaratlanul egyfajta fogyasztókká válnak, a diákok. A piacot, a szó szigorú értelmében, azok a facilitások alkotják, amelyekbe az interakció mintázatai épülnek bele, s amelyeket az iskola bocsát rendelkezésre. Csakhogy mindezen tényezők együttvéve – a közelebbi elemzés kedvéért – úgy is tekinthetők, mint maga a „piac”.

Legyen bár irodalmi szalon, királyi udvar vagy nyíltszíni középkori piactér, ahol a termelők voltaképpen maguk akarják eladni terméküket; avagy közbenjárók [agents] révén adnának-vennének, mint amilyenek az irodalomkritikusok, szerkesztők, tanárok és más támogatók – piac hiányában nincs olyan társadalmi-kulturális tér, ahol az irodalmi tevékenységek bármely aspektusa megvethetné a lábát. S mi több, a korlátozott piac természetesen korlátozza az irodalom lehetőségeit arra, hogy társadalmi-kulturális tevékenységként kibontakozhassék. Az irodalmi rendszernek tehát a piac gyümölcsöző mivolta elemi érdeke.

2.5. A játéktár (repertoire)

A játéktár azon szabályok és anyagok összességét jelöli, amelyek egy terméknek mind a megcsinálását, mind a felhasználását irányítják.⁴ Ezek a szabályok és anyagok ezért nélkülözhetetlenek minden termelési és fogyasztási eljárás számára. Minél nagyobb az a közösség, amely az adott termékeket alkotja és felhasználja, annál nagyobbak kell lennie a megegyezésnek ezen játéktár felől. Jóllehet, egy specifikus játéktár ismerősségi fokának nem kell tökéletesen azonosnak lennie valamennyi, a beszélgetésben résztvevő (akár „feladó”, akár „vevő”) számára egy meghatározott csere- (kommunikációs) helyzetben, a közös tudás minimuma nélkül valójában létre sem jöhet a csere/szóváltás/kommunikáció. Az „előzetes tudás” és a „megegyezés” ezért kulcsszavak a „játéktár” fogalmával kapcsolatosan.

Ha hagyományos nyelvészeti terminológiával élünk, a játéktár egy adott „nyelv” „grammatikájának” és „lexikonjának” kombinációja volna. A Jakobson által alkalmazott kommunikációs kifejezés, a KÓD ugyanezt a célt szolgálhatná, ha nem volna létező hagyománya annak, hogy a „kód” csakis „szabályokra” lehessen alkalmazható, nem pedig „anyagokra” („elemekre”, „tételekre”, vagyis a „lexikonra”). Ugyanez vonatkozik a saussure-i *langue*-ra vagy az olyan terminusokra, mint a „paradigmatika” vagy „a szelekció tengelye”.

⁴ A „terméken” (ld. alább, 2.6.) jelek bármely végrehajtott vagy végrehajtható [performed or performable] halmazát értem, tudniillik ideszámítva az adott „viselkedést” is.

Amennyiben az irodalom legfeltűnőbb megnyilatkozásának a „szövegeket” tekintjük, akkor az irodalmi játéktár azon szabályoknak és elemeknek az összessége, amelyek révén a meghatározott szöveg létrejön és megértődik. Ez — Avalle szavaival — „az irodalmi jelek univerzuma, mint a bizonyos típusú diskurzusok kidolgozásához felhasználható anyagok összessége” (AVALLE, 1972. 218).⁵

Másfelől viszont, ha az „irodalom” megnyilvánulásait úgy tekintjük, mint amelyek különféle szinteken léteznek, akkor az „irodalmi játéktár” ezen különféle szintekre vonatkozó specifikus játéktárak összességéként lehet felfogni. Ezért azután a „játéktár” éppúgy lehet a „szöveg” termeléséhez (és megértéséhez) szükséges közös tudás éppúgy, mint az irodalmi rendszer mindenféle más termékeinek termeléséhez (és megértéséhez) szükséges közös tudás. Lehet játéktára annak, hogyan legyünk „írók”, egy másik arra, hogyan legyünk „olvasók”, megint egy másik arra, „hogyan kell úgy viselkedni, ahogyan az egy irodalmi cselekvőtől elvárható”, és így tovább. Mindezeket határozottan „irodalmi játéktárakként” kell elfogadnunk.

Míg a játéktár természete, terjedelme és mélysége bizonyára meghatározza azt, hogy mennyire könnyedén és mennyire szabadon mozoghat a termelő és/vagy a fogyasztó a társadalmi-kulturális környezetben, nem maga a játéktár az, ami ezeket a jegyeket megszabja, hanem a rendszerben uralkodó más tényezők összjátéka. Az adott rendszer kora is döntő tényező lehet abban a tekintetben, hogy a kidolgozás, átvétel és kölcsönzés milyen stratégiáit kell kiválasztani ahhoz, hogy a rendszer az első helyen működhessen. Amikor a rendszer „fiatal”, játéktára korlátozott lehet, amiből az következik, hogy jobban rászorul más elemek rendszerének felhasználására (például más nyelvekére, kultúrákéra, irodalmakéra). Amikor „öreg”, már gazdag játéktárat mondhat magáénak, és így valószínűbb az, hogy újrahajósítási módszerekkel fog próbálkozni változások idején. Csakhogy még a „gazdag” játéktárral bíró „öreg” rendszerrel is megeshet, hogy nem képes saját, otthonos lehetőségein belül maradván megváltozni, ha a rendszerben uralkodó más tényezők ezt akadályozzák. A meghatározott játéktár létezése önmagában nem elegendő biztosítéka annak, hogy a termelő (vagy fogyasztó) hasznot is húz belőle. Ennek a játéktárnak elérhetőnek is kell lennie, azaz legitim módon használhatónak, nem csak hozzáférhetőnek.

2.5.1. A játéktár szerkezete

Általánosságban véve a játéktár szerkezetét három, egymástól elkülönülő szinten lehet elemezni:

(1) *Az egyes elemek szintje.* Ez egyedi, külön tételeket tartalmaz, mint a morféimák vagy lexémák.

(2) *A szintagmák szintje.* Ez mindenféle kombinációt magában foglal, egészen a „mondat” szintjéig. „Kombináción” nem csak az olyan kötött kifejezéseket értem,

mint az idiómák és szólásmondások, legyenek bár szigorúan meghatározottak vagy „lazák”, hanem a kötetlenebb „kombinálható” kifejezéseket is a mondott szinten.

(3) *A modellek szintje.* Ez az egész termék bármelyik potenciális részét jelenti, azaz az elemek + szabályok + a termékre alkalmazható szintagmatikus („időbeli”) viszonyok kombinációja.

Ha esetünkben „szövegről” van szó, akkor a „modell” azt jelenti: „az elemek + az adott szövegtípusra alkalmazható szabályok + azok a potenciális szövegviszonyok, amelyek a voltaképpeni megvalósítás [performance] során kivitelezhetők”. Ha a szövegviszonyok egyik lehetséges típusa például azon pozíciók hálózata, amelyekbe a különféle elemek betehetők, akkor a „modell” — lehetséges termelője szempontjából — magában foglal bizonyos előzetes tudást ezekről a pozíciókról. Lehetséges fogyasztója szempontjából viszont a „modell” azon előzetes tudást tartalmazza, amely szerint a szöveg értelmeződik („megértődik”). Talán érdemes itt megjegyezni, hogy a termelésre használt modelleknek nem kell átfedniük — és rendszerint nem is fedik át — a megértéshez szükséges modelleket vagy bármely más felhasználást a fogyasztás oldalán.

Nincsen szükség arra, hogy a „modell” szintjei szerinti osztályozásra tegyünk kísérletet. Lehetnek olyan modellek, amelyek az egész lehetséges szövegre (a „pretextusra”, ahogyan bizonyos hagyományok nevezik) vonatkozóan működnek, de lehetnek specifikus modelljei ezen egész részletének vagy metszetének is. Könnyen lehet például modellje a „regénynek”, de lesz modellje a „dialógusnak” is, meg „a főhős külalakja leírásának” is stb.

[...]

A társadalmilag létrejövő játéktár és az egyéni bevézés kapcsolatának vizsgálatához nagy mértékben járul hozzá Bourdieu *habitus*-elmélete. Bourdieu azt a hipotézist támasztja alá, hogy az egyén vagy a csoport által működésbe hozott modellek nem egyetemes vagy genetikusan székimák, hanem „olyan székimák vagy diszpozíciók, amelyeket tapasztalati úton sajátítunk el, azaz idő- és hely-függőek” (Sapiro, előkészületben). A modelleknek ezt a játéktárat, amelyet egyének és csoportok egy adott milióban tesznek magukévá és hasonlítják magukhoz, azon feltételek között, amelyeket az ezen miliót uraló viszonyrendszerek szabnak meg — ezt nevezi Bourdieu *habitus*-nak. A *habitus* „bensővé tett megtestesült székimák rendszere, amelyek — miután a közös történelem során alkotódtak meg — az egyéni történelem során sajátítódnak el, és gyakorlati állapotukban, a gyakorlatért funkcionálnak (és nem a pusztán ismeret kedvéért)” (BOURDIEU, 1984. 467.; eredetileg BOURDIEU, 1979. 545.).⁶

2.6. Termék

„Terméken” jelek bármely végrehajtott vagy végrehajtható [performed or performable] halmazát értem, tudniillik ideszámítva az adott „viselkedést” is. Ennélfogva

⁵ „L’universo dei segni letterari, in quanto insieme di materiali utilizzabili per l’elaborazione di certi tipi di discorso [...]”

⁶ A *habitus* fogalmáról bővebben ld. ACCARDO, 1987., Accardo és CORDUFF, 1986.

akármilyen tevékenység végeredménye „terméknek” tekinthető, bármi legyen is ennek ontológiai megjelenése.

A kérdés az: mi az „irodalom” terméke? Van-e egyáltalán — azon kezdjük — bármiféle „*par excellence* terméke” egy adott tevékenységnek (rendszernek)? Elfogadható-e kielégítő válaszként az a közkeletű nézet, miszerint „szövegek” a nyilvánvaló termékei — számos nézet szerint az *egyedüli* termékei — az „irodalomnak”?

A válasz az elemzés szintjétől függ. Azt az érvert például határozottan elfogadjuk, hogy a beszéd legnyilvánvalóbb (és kézenfekvő) terméke a „hang” (vagy „hangzó anyag”). Mindazonáltal a „hangot” konvencionálisan mint valami más, fontosabb termék *hordozóját* tartjuk számon, jelesül, mint a verbális üzenet hordozóját, a „nyelvét”, a szó „kommunikáció” értelmében. Hasonlóképpen — hogy más példához forduljunk — az iskolák termékeit meghatározhatjuk úgy is, mint „diákokat”. Ez megint csak nem elfogadhatatlan válasz, abban az értelemben, hogy hivatalosan és szemmel láthatólag a diákok azok, akik az iskolák energiájából részesülnek. Beszélünk a diákok számáról (és a társadalom ennek megfelelően számítja ki a költségvetést), a diákok életéről és a diákokkal való foglalkozásról az iskolában, a tanár-diák viszonyról stb. De még az iskolákról alkotott legkonvencionálisabb nézetek is úgy fogják fel a diákokat, mint valamely más termékek *hordozói* és/vagy *célpontjait*, amely termékekért az iskolának kell felelősnek lennie, tudniillik e termék egy bizonyos megkívánt tudásanyag, valamint a kívánatos normák és nézetek egy bizonyos mennyisége volna. Ebben az értelemben a „diákokat” csakis e termékekhez fűződő viszonyukban elemzik. Ezeknek az ügyeknek a sikerre vitelét az iskoláknak azon a képességén lehet lemérni, hogy belevésnek-e öker diákjaikba, s hogy a diákok milyen mértékben tudják teljesíteni ezek szétosztását és öröklé-tételét a társadalomban.

Azt hiszem, hogy ugyanez áll az „irodalomra”. Még azokban a korszakokban is, amikor az irodalmi tevékenységek a legnagyobb erőfeszítést a „szövegek” megteremtésére fejtették ki, ezeknek a „szövegeknek” a státusa, minden cél és szándék dacára, analóg volt azzal, mint a „hangé” vagy a „diákoké” a fenti példában. Ez nem azt jelenti, hogy a „szövegek” átlátszóak volnának bármely értelemben is, csak annyit, hogy a szövegeknek mint fogyasztási egységeknek különböző szintjeit kell figyelembe venni. Irodalomológiai nézőpontból, teszem azt, elegendő lehet a kompozíció és a „történet” mintázatait elemezni, a „szövegben” megjelenő hangulatokat és mester-ségbeli tudást számba venni, míg a kulturológiai (vagy szemiotikai) elemzés inkább a *valóságmodelleket* hangsúlyozná mint az „irodalom” legjelentősebb termékeit, amelyeket szövegek előállításával lehet elérni — más eljárások mellett (de nem kizárólagosan ennek az eljárásnak a segítségével).

Ahogy fentebb (2.2.) állítottuk, a fogyasztás nézőpontjából a „szövegek” módfelett sokféleképp fogalmazódnak meg, és szinte soha nem akként, ahogyan az irodalmár tekinti őket — teljes, integráns szövegekként; különösen akkor nem, ha magasan kanonizáltak és végül is bekerülnek a történelmi kánonba. Így azt is mondhatjuk, hogy a mindennapi használatú szövegtörödékek (szövegszeletek) kiemelkedő irodalmi termékek. A könnyedén felidézett idézetek, rövid példázatok és epizódok

az efféle töredékek példányai.⁷ Ezeket a töredékeket ismétcsak úgy tekinthetjük, mint a mindennapi érintkezés késztermék-raktárait, vagy mint olyan állandó *hátteret*, amelyhez képest új szövegek és töredékek jöhetnek létre. De mit is *tesznek* ezek voltaképpen, a szó társadalmi-kulturális értelmében? Itt ismét a szemiotikai megközelítéshez fordulhatunk, amely ezeket nem egyszerűen semleges raktárként fogja föl, hanem mint olyasvalamit, ami segít a társadalomnak *valóságmodelljeit* fenntartani, amelyek viszont a személyközi interakció modelljeit irányítják. Ezek ily módon a társadalom különböző szintjein uralkodó *habitus*fajta számára jelentenek forrást, hozzájárulnak a habitus megőrzéséhez és stabilizálásához.

Ha azt állítjuk, hogy a „szövegeket” sokkal meggyőzőbben tárgyalhatjuk úgy, mint valamely sokkal nagyobb hatalommal bíró termék(ek) hordozóját, ezzel nem szükségképpen vitatjuk és nem is utasítjuk el a jelenlegi irodalomológiai nézeteket a „nem-irodalmi” („mindennapi”) és „irodalmi” szövegek különbségéről. De meglehet, az egész kérdés jócskán veszít fontosságából, és az irodalmi kommunikáció „önmagára irányultságának” hipotézise másodlagos jeggyé válik — az egyik eljárása az „iparnak”, amellyel termékét piacképesebbé teszi.⁸

(Itamar Even-Zohar: *The Literary System*. = *Poetics Today* 11. 1990. 1. 27–44. [Részletek.]

(Fordította: Ambrus Judit)

FELHASZNÁLT IRODALOM

ACCARDO, ALLAIN, 1983. Introduction à la sociologie de l'illusionisme social. Ed. Le Mascaret. Bordeaux, Lire Bourdieu.

ACCARDO, ALLAIN — P. CORDUFF, 1986. La sociologie de Bourdieu: Textes choisis et commentés. Ed. Le Mascaret. Bordeaux.

⁷ Bizonyos kultúrákban, s ilyen a francia, az ember csaknem kizárólag töredékeket kap az iskolában a nemzeti kánon tárházából. Aligha van bárkinek is kapcsolata a teljes szövegekkel, míg el nem éri az iskolázottság magasabb fokát.

⁸ Azért szeretném itt rögzíteni az e hipotézisre vonatkozó kételkedésem. Nem mintha nem látnék világosan elhatárolható eseteket, amelyeket akár a korai orosz formalizmus, akár *Roman Jakobson* hozott fel (például leghíresebb tanulmányában, a *Nyelvészet és poétikában* [1960.], jóllehet ez csak ismétlése egy sokkal korábbi írásnak). Mindössze az *érvényességi fok* kapcsolatban vannak kételyeim, valamint a jövőbeli használhatóságát illetőleg, hogy ugyanis e megfigyelés megalapozhatja-e egy bizonyos tevékenységnek a másikkal szembeni *megkülönböztető jegyét*. (Ebben az esetben az „irodalomét” „más szóbeli tevékenységekkel” szemben.) A kutatás rámutatott, nem utolsósorban a klasszikus antropológia, hogy intézményszerűsített (és kevésbé intézményszerűsített) tevékenységeink sok részét az jellemzi, hogy erősen igénybe veszi (*Ausstellung* — az idézett hagyomány ezt a szót használja) a szóbanforgó tevékenység formális összetevőit. Ez nem csak a rituálék kiemelt eseteire igaz, hanem a mindennapi, látszólag „szabad” interakcióra is.

- AVALLE, D'ARCO SILVIO, 1972. Corso di semiologia dei testi letterari (1971–1972). Tuin, Einaudi.
- BJÖRCK, STAFFAN, 1978. Dikter för dagen. Stockholm, ALBA.
- BOURDIEU, PIERRE, 1971. Le marché des biens symboliques. = *L'Année sociologique* 22. 49–126.
- BOURDIEU, PIERRE, 1977. La production de la croyance. = *Actes de la recherche en sciences sociales*. 13. 3–43.
- BOURDIEU, PIERRE, 1979. L'habitus et l'espace des styles de vie. = *La distinction*. Paris, Minuit. 189–230.
- BOURDIEU, PIERRE, 1984. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Trans. by *Richard Nice*. Cambridge, Harvard UP.
- DRORY, RINA, 1988. The Emergence of Jewish–Arabic Literary Contacts at the Beginning of the Tenth Century. [Héberül.] Tel Aviv, Poerter Institute and Ha-Kibbutz Ha-Meuchad.
- EICHENBAUM, BORISZ, 1927. Literatura. Leningrad, Priboj.
- EICHENBAUM, BORISZ, 1927b. Lev Tolsztoj. = Eichenbaum 1927. 149–165.
- EICHENBAUM, BORISZ, 1927e. Teorija formalnogo metoda. = Eichenbaum 1927. 116–148. – Magyarul: A formális módszer elmélete. = Borisz Eichenbaum: Az irodalmi elemzés. Bp., Gondolat 1974.
- EICHENBAUM, BORISZ, 1929. Moj vremennik. Leningrad, Izd. pizstatelej.
- EICHENBAUM, BORISZ, 1968. Lev Tolstoj, I–II. München, Fink. [Az eredeti 1928-as és 1931-es kötetek reprintje.]
- EICHENBAUM, BORISZ, 1971. Literary Environment. = Matejka and Pomorska. 56–60. (EICHENBAUM 1929. fordítása. E számunkban a 488–495 lapokon.)
- EVEN-ZOHAR, ITAMAR, 1974. The Relations between Primary and Secondary Systems within Literary Polysystem. = *Ha-Sifrut* 17. 45–49. [Héberül.]
- EVEN-ZOHAR, ITAMAR, 1978. Papers in Historical Poetics. Tel Aviv, Porter Institute.
- HAMON, HERVÉ, PATRICK ROTMAN, 1981. Les intellectocrats: Expéditions en haute intelligentsia. Paris, Ramsay.
- JAKOBSON, ROMAN, 1960. Linguistics and Poetics. = *Linguistics and Style*. Ed. *Thomas A. Sebeok*. Cambridge, MIT Press 350–377. – Magyarul: Nyelvészet és poétika. = Roman Jakobson: Hang – jel – vers. Bp., Gondolat 1970.
- JAKOBSON, ROMAN, 1980. Metalanguage as a Linguistic Problem. = *Roman Jakobson: The Framework of Language*. Ann Arbor: Michigan Studies in the Humanities. 81–92.
- LAFARGE, CLAUDE, 1983. La valeur littéraire: Figuration littéraire et usages sociaux des fictions. Paris, Fayard.
- LOTMAN, JURIJ M. – B. A. USPENSKIJ – V. V. IVANOV – V. N. TOPOROV – A. M. PJATIGORSKIJ, 1975. Theses on the Semiotic Study of Cultures (as Applied to Slavic Texts). = *The Tell-Tale Sign*. Ed. *Thomas A. Sebeok*. Lisse, Peter de Ridder 57–84.
- LOTMAN, HERBERT R., 1981. La rive gauche: Du front populaire à la guerre froide. Paris, Seuil.
- MACHLUP, FRITZ, 1981. Knowledge and Knowledge Production. Princeton, Princeton UP.
- MATEJKA, LADISLAV – KRZYSZYNA POMORSKA (Eds.), 1971. Readings in Russian Poetics. Cambridge, MIT Press.
- SEGAL, DMITRI, 1982. Israeli Contributions to Literary Theory. = *Schwerpunkte der Literaturwissenschaft*. Ed. *Ehrud Ibsch*. Amsterdam, Rodopi 261–292.
- SHAVIT, ZOHAR, 1978. Translation of Children's Literature as a Function of Its Position in the Literary Polysystem. = *Modern Realistic Stories for Children and Young People*. Ed. *R. Majonica*. München, IBBY. [Újraközölve a *Poetics Today* 2(4). 171–179. lapján.]
- SHAVIT, ZOHAR, 1980. The Ambivalent Status of Texts: The Case of Children's Literature. = *Poetics Today* 1.(3). 75–86.
- SHAVIT, ZOHAR, 1986. Poetics of Children's Literature. Athens – London, U. of Georgia P.
- SHAVIT, ZOHAR – YAAKOV SHAVIT, 1974. Hebrew Crime Stories during the 1930s in Palestine. = *Ha-Sifrut* 18/19. 30–73. [Angol összefoglaló: IV.]
- SHEFFY, RAKEFET, 1985. Establishment and Canonization in the Evolution of Cultural Systems: The Popular Song as a Test Case. [MA disszertáció, héberül, angol összefoglalóval.] Tel Aviv, Department of Poetics and Comparative Literature.
- SKLOVSKIJ, VIKTOR, 1921. *Rozanov*. Petrograd.
- SKLOVSKIJ, VIKTOR, 1923. *Literatura i kinematograf*. Berlin.
- SKLOVSKIJ, VIKTOR, 1925. *O tyeorii prozi*. Moszkva, Federacija.
- TOURY, GIDEON, 1977. Translational Norms and Literary Translation into Hebrew. 1930–1945. Tel Aviv, Porter Institute. [Héberül.]
- TOURY, GIDEON, 1980. In Search of a Theory of Translation. Tel Aviv, Porter Institute.
- VIALA, ALAIN, 1985. Naissance de l'écrivain: Sociologie de la littérature à l'âge classique. Paris, Minuit.
- VOEGELIN, C. F., 1960. Casual and Non-Casual Utterances within Unified Structure. = *Style in Language*. Ed. *Thomas A. Sebeok*. Cambridge, MIT Press 57–59.
- YAHALOM, SHELLY, 1978. Relations entre les littératures anglaise et française au 18e siècle. [MA disszertáció, héberül, francia összefoglalóval.] Tel Aviv, Department of Poetics and Comparative Literature.
- YAHALOM, SHELLY, 1980. Du non littéraire au littéraire. = *Poétique* 44. 406–421.